

УДК 811.11 (038):33

ДЕТЕКТИВНИЙ ДИСКУРС: ДИСКУРСИВНО-РЕЛЕВАНТНІ ТИПИ КОНЦЕПТІВ

Муц Л.Ф., к. соц. н.,
доцент кафедри іноземних мов та лінгвістичних комунікацій
Запорізька державна інженерна академія

Демихова О.Г., викладач
кафедри іноземних мов та лінгвістичних комунікацій
Запорізька державна інженерна академія

Карпенко І.Ю., викладач
кафедри іноземних мов та лінгвістичних комунікацій
Запорізька державна інженерна академія

У статті подано огляд паттерну «концепти у детективному дискурсі», проаналізовано особливості актуалізації прагматично-оцінного компонента значення метафор, що є засобом вербалізації ключових концептів, які утворюють когнітивну мапу сучасного детективного дискурсу.

Ключові слова: дискурс, когнітивна мапа дискурсу, концепт, метафора, паттерн «концепти у дискурсі».

В статье представлен обзор паттерна «концепты в детективном дискурсе», проанализированы особенности актуализации прагматично-оценочного компонента значения метафор, которые являются средством вербализации ключевых концептов, образующих когнитивную карту современного детективного дискурса.

Ключевые слова: дискурс, когнитивная карта дискурса, концепт, метафора, паттерн «концепты в дискурсе».

Muts L.F., Demihova O.H., Karpenko I.Yu. THE DETECTIVE DISCOURSE: RELEVANT DISCOURSE-FORMING CONCEPTS

The paper discusses “the concepts inside the detective discourse” pattern. The article focuses upon the actualization of pragmatic axiological component in the meaning of metaphors which are the main way of bringing to the textual surface the very concepts that form a cognitive map of the modern detective discourse.

The article focuses upon the dilemma of actualization of typical conceptual mapping structures which set forth the relationship between the concepts of the detective discourse.

The paper discusses the correlation between the concepts in the detective discourse in the field of cognitive linguistics. The article focuses upon the dilemma of switching between the axiological modes via the process of verbalizing of the key concepts functioning in the detective discourse.

The article is focused on the analysis of the structure of relations between the concepts in the detective discourse with its cognitive contents being introduced by the metaphors. The article discusses the cognitive nature of the metaphors featuring the expressive function as to verbalize key concepts in the detective discourse.

The authors of the article argue that the detective discourse is the very field that gets the pragmatic and pragmatic axiological component actualized when setting forth the main frames in that kind of discourse.

The cognitive map of detective discourse is described in the terms of hierarchic correlation of the discourse-forming concepts to introduce the non-stop nature of the communication flow in the space of the detective discourse, as well as between different discourses, where the same concepts are verbalized while performing different functions.

The analysis reveals the visible cognitive and communicative shift in understanding the main functions of the concepts in the modern detective discourse.

Key words: discourse, cognitive map of discourse, concept, metaphor, “concepts inside a discourse” pattern.

Постановка проблеми. Когнітивна діяльність мислячої особистості передбачає неспинний процес накопичення та модифікації інформації. Проблема співвідношення мислення та мови традиційно вирішується у межах двох основних підходів: лінгвофілософського, згідно з основними положеннями якого закони і категорії філософії, уведені до системи мови, сприяють закріпленню цільної

лінгвістичної концепції, що відображає багатогранну картину світу, а також лінгвокогнітивного, який скеровує зусилля наукової думки на пошук і встановлення зв'язків між мовою та когніцією, антропоцентричною точкою перетину яких залишається когнітивна система мовної особистості.

Сукупністю процесу й результату мисленнєво-мовленнєвої діяльності індивідів,

яка має як власне лінгвальний, так і поза-лінгвальний характер, є дискурс – складний інтегральний феномен. Відзначають недискретність дискурсу, тобто поєднання когнітивних та комунікативних параметрів, разом із відкритістю, тобто необмеженістю щодо застосування нових і нових текстових масивів [2, с. 14]. Як зазначає А. Приходько, дискурс конституюється завдяки *n*-множинності текстів певної предметно-тематичної спрямованості і матеріалізується у триєдності середовища, режиму (модуса) та стилю спілкування у певній дискурсивній конфігурації концептів, якій притаманна логічна цілеспрямованість [3, с. 199].

Структурним параметром дискурсу стають насамперед концепти в їх генеративній функції, тобто такі концепти, які відповідають за основи розгортання смислу дискурсу. Уважається, що нижче за ієрархією перебувають деривативні концепти та нейтральні концепти. Оскільки текст є продуктом когнітивної діяльності учасників дискурсу, наразі йдеться про вивчення дискурсу як когнітивно-комунікативного феномену, а тому постає питання про існування релевантних для утворення певного дискурсу типів концептів та їх взаємозв'язку і впливу. Логіка наукового аналізу стимулює до встановлення концептуальних параметрів дискурсу. Репрезентативною у цьому плані є діалектика кореляції концептів у детективному дискурсі, який представлено у цьому дослідженні сучасним американським романом жанру *crime mystery*.

Концепти вважають фрагментами свідомості та мислення, оскільки вони відображають в узагальненому вигляді людський досвід, оточуючу дійсність, осмислену у різних типах діяльності, предмети ідеального світу. Як інформація, представлена у вигляді досвідно-енергетичного кванту [1, с. 23], концепт зберігається у пам'яті носіїв національної мови. Це певний вербальний субстрат [5, с. 5; 7, с. 57]. Множинність тлумачення терміну «концепт» визначається багатогранністю досліджуваного явища.

У когнітивно-комунікативній площині вивчення феномена концептуальної конфігурації дискурсу релевантним для нашого подальшого дослідження видається запропонована А. Приходько модель системної організації концептів у ракурсі когнітивно-дискурсивної парадигми знання, в якій особливий акцент зроблено на дискурсивній формації концептів [3; 6].

Таке висвітлення системної організації концептів здійснюється з урахуванням когнітивної активності та комунікативної взаємодії учасників дискурсу, тобто актуалізує розуміння дискурсу як «мовлення, зануреного у життя». У цьому зв'язку вивчення впливу системної організації концептів, глибше розкриває концептуальну сутність певного типу дискурсу.

Значущою у руслі нашого дослідження видається модель дискурсу, розроблена О. Селівановою. Дослідниця висновує зв'язок між жанровою та інтерактивною моделями дискурсу, які, у свою чергу, утворюють глобальну зв'язність дискурсу [8, с. 251]. Концептуальний простір тексту у певному типі дискурсу видається, на нашу думку, тим інформаційним полем, де й втілюється своєрідна конфігурація концептів – досвідно-енергетичних квантів, енергем, які складають так звану когнітивну карту дискурсу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У царині дискурсології суперсистемність дискурсу відображено у діалогічній моделі О. Селіванової [8]. Серед найновіших досліджень – представлена А. Приходько лінгвокогнітивна модель концепту з урахуванням когнітивно-дискурсивної парадигми [3; 6]. М. Кузнецова вивчає вторинний дискурс англomовних текстів сучасної масової культури [2]. Дискурсознавчі практики вичерпно представлено у працях П. Серіо [9].

Постановка завдання. У цьому дослідженні пропонується розглянути концептуальну конфігурацію детективного дискурсу, що найяскравіше оприявлюється у текстовому просторі сучасного американського детективного роману.

Мета дослідження – проаналізувати концептуальну конфігурацію детективного дискурсу та виявити особливості формування когнітивної карти досліджуваного явища.

Викладення основного матеріалу. У сучасній лінгвістиці привертає увагу плюралізм наукової думки щодо визначення терміну «концепт». Загальні характеристики цього ментального утворення включають багатомірність концепту, його раціональний та емотивний, універсальний і конкретний, його національний та властивий тільки певній лінгвокультурі компоненти.

Концепт включає у себе й образ, і поняття, й значення у, так би мовити, редукованому вигляді. Тому концепт характеризується гетерогенністю та множинністю ознак, серед яких – дискурсивність представлення смислу,

що споріднює концепт із поняттям, метафоричність та емотивність представлення смислу, що споріднює концепт з образом, включення імені концепту у лексичну систему національної мови, що споріднює концепт зі значенням.

Концепт виникає у результаті редукції результатів досвідного пізнання дійсності до меж людської пам'яті. Відбувається співвіднесення з тим, що раніше було засвоєно у процесі пізнання з раніше засвоєними культурними та аксіологічними домінантами.

Концепт є узагальненою одиницею мислення, та водночас підкреслює особистісність відображення явищ дійсності у концепті, який інтерпретує явища оточуючого світу, матеріального та ідеального, у залежності від досвіду (професійного, освітнього, соціального) мовної особистості, а тому концепт постає узагальненням різноманітних значень слова у свідомості окремо узятих носіїв національної мови. Концепт є особистісним осмисленням, інтерпретацією значення і поняття як змістового мінімуму значення, вказує дослідник.

Моделюючи концепт (за В. Масловою), уявляють ядро концепту, тобто основне поняття, навколо якого розташована периферія – традиції, особистісний та національний досвід.

Розглядаючи концепт, слід розмежовувати структуру концепту і його зміст. Саме зміст концепту, тобто когнітивні ознаки предмета, що концептуалізується, співвідноситься зі структурою концепту (ядром та периферією). До семантичної структури концепту належать усі ознаки поняття, а також основні ознаки змісту концепту, зокрема асоціації, уявлення, аксіологія, емотивні переживання тощо.

Лінгвокогнітивну модель концепту розглядає А. Приходько. Дослідник уводить в основу моделі понятійний субстрат, який відбиває денотативну основу концепту. При подальшому розгортанні моделі, зазначає А. Приходько, перцептивно-образний адстрат фіксує асоціативний і метафоричний фон понятійного субстрату, надалі на місце, яке концепт посідає у лінгвокультурі етносу, вказує так званий ціннісний епістрат.

Практично вищезазначене означає, на думку А. Приходько, що концепти повинні існувати у вигляді певним чином упорядкованих груп – концептосистем. Одиницею нижчого системного рівня виступають об'єкти-системи третьої інстанції – дискурсивні конфігурації концептів, коли певна множина концептів є ситуативно впорядкованою на

підставі когнітивно-комунікативної доцільності [3, с. 293-299].

Надання переваги певному набору концептів у відповідній комунікативній ситуації, з урахуванням трьох основних дискурсивних факторів, середовища, режиму і стилю спілкування, сформульовано у так званому принципі доцільності. Мається на увазі, що перегрупування концептів у дискурсі з утворенням концептоконфігурацій перебуває у прямій залежності від соціокомунікативних факторів і утворює когнітивну карту дискурсу, визначаючи його когнітивно-інформаційний профіль.

Змістове наповнення концепту вербалізується різними способами: за допомогою слів, словосполучень, у тому числі й сталих, за допомогою порівнянь та метафор, і ширше – за допомогою текстів, у тому числі й прецедентних. Так утворюється номінативне поле концепту.

Для визначення когнітивно-інформаційного профілю сучасного англomовного детективного дискурсу встановимо його тип. За класифікацією А. Приходько, детективний дискурс можна віднести до відкритого типу, оскільки у ньому постійно відбувається два процеси: запозичення концептів та позичання концептів для перебування в іншому дискурсі. Так наприклад, з дискурсу казки запозичуються концепти ДОБРО і ЗЛО, з медичного дискурсу концепт ЖЕРТВА. Натомість детективний дискурс «віддає у користування» такі концепти, як ЗЛОЧИН, СПОКУТА тощо. Зазначимо також, що детективний дискурс із певністю можна віднести до різновиду дискурсу ризику, а тому концепт РИЗИК можна вважати таким, що на певний час потрапляє у когнітивно-інформаційне поле детективного дискурсу.

Відповідно до частотності використання у дискурсі, концепти тяжіють до якогось певного його типу, або ж «мандрують» з дискурсу у дискурс. У першому випадку вони є індіферентними, а у другому – преферентними щодо дискурсивного використання, а тому, за А. Приходько, характеризуються як моночи полідискурсивні.

У детективному дискурсі до монодискурсивних можна віднести концепт ДЕТЕКТИВ, який маркує ім'я дискурсу, і позначає найвищий ступінь абстракції. Концепти ДОБРО і ЗЛО визначаємо як полідискурсивні, однак вони є константами, що формують систему дискурсу.

Когнітивно-інформаційний профіль детективного дискурсу утворюють концептокон-

фігурації, утворені метактонними, автохтонними та аллохтонними концептами. Концепт ДЕТЕКТИВ є термінологічним фіксатором основних понять відповідної сфери знання. Концепти ДОБРО і ЗЛО є автохтонними.

Найбільшу цікавість у процесі визначення когнітивної карти дискурсу викликають аллохтонні концепти, своєрідні перемінні, ситуативно перенесені у детективний дискурс із царини іншого дискурсу з метою виконання певних когнітивно-комунікативних функцій. До таких, за нашими спостереженнями, належать концепти ВІЙНА, ГРА, СПОРТ, МІФ тощо.

Взаємодія концептів у детективному дискурсі здійснюється субординативно, відносно їх ієрархії. Для опису та інтерпретації когнітивної мапи детективного дискурсу пропонується залучити паттерн «концепти у дискурсі», що на практиці реалізується в апелюванні до концептів ДОБРО, ЗЛО, МІФ, ВІЙНА, ГРА, СПОРТ, де перші два є ієрархічно вищими за інші, натомість концепти МІФ, ВІЙНА, ГРА, СПОРТ перебувають на периферії когнітивної мапи детективного дискурсу і є ситуативно запозиченими, тобто щодо них можна застосувати паттерн «концепти у дискурсах». Наприклад, у політичному дискурсі, де головні учасники – водночас і супротивники, і гравці на політичній арені.

Увагу дослідників у процесі вивчення детективного дискурсу привертає метафора як найбільш продуктивний спосіб вербалізації концептів, як тих, що перебувають у центрі когнітивної карти детективного дискурсу, так і ситуативно перенесених з інших дискурсів. Наразі феномен метафори є широко досліджуваним, однак, як спосіб унаочнення у текстовій тканині певного концептуального навантаження, що формує когнітивну карту дискурсу, метафора залишається перспективним напрямком наукового аналізу. У цьому зв'язку слід згадати наукову розвідку Н. Арутюнової щодо експансії метафори у різні види дискурсу, в якій метафору представлено як безпосередній ключ, що відмикає двері до пізнання людського мислення, процесів національно-специфічного та універсального світобачення, яке фіксує картина світу [4].

На нашу думку, зростання частотності метафори у детективному дискурсі пояснюється прагматичними особливостями його текстів, а саме прагненням якнайнаочніше вербально зобразити процес пізнання, уявлення та відчуття, який складає основу ментальної діяльності головного персонажу

будь-якого роману жанру *crime mystery*. Відбувається, за Н. Арутюною, «вторгнення синтезу у зону аналізу, образу у зону поняття, уяви у зону інтелекту, одиничного у зону загального, індивідуальності на територію, де панують класи» [4, с. 19].

Першочергово у детективному дискурсі за допомогою метафор унаочнюється процес відбувається розрізнення двох протилежних полюсів людської моральності, а саме етично / естетично / соціально / релігійно / культурно вмотивованих основ добра і зла. Концепти ДОБРО і ЗЛО вербалізовано у детективному дискурсі за допомогою різних за походженням типів метафор. Певним чином кількісна перевага віддається антагоністичним за характеристиками доменів антропоморфним та зооморфним метафорам. Наведемо приклади.

‘This guy?’ he said. ‘*He’s a silverback*, Soto. Learn all you can from him while he’s still here’ [10, с. 36].

I stole a quick glance at Mallory Gladwell, my *alpha juror*, and saw an expression that soothed my soul [11, с. 315].

На нашу думку, дихотомія «антропоморфний – зооморфний» набуває значущості у процесі вербалізації концептів ДОБРО і ЗЛО через генетичну жанрову спорідненість детективу з казкою, в якій архаїчне мислення закріпило такі уявлення про предметно-фактичний світ, згідно з якими будь-що незрозуміле, страшне чи злісне міфологізується в образі звіра (пригадаймо у цьому світлі центральний негативний образ Біблії), а усе чисте, світле, добре закріплюється в антропоморфному образі героя, борця з темрявою та її породженнями. Саме тому такої значущості у когнітивній мапі детективного дискурсу набуває концепт МІФ:

Hensley was a *Trojan horse witness*. ... My *Trojan horse* was now inside the gate and I got down to work. [11, с. 325]

‘We’re actually calling it the ‘*Cat in the Hat*’ defense. And believe me, it’s a lock.’ [11, с. 329]

Наведені вище приклади свідчать, що у детективному дискурсі яскраво вираженими є процеси лінгвокогнітивного метафоричного динамізму, оскільки з перемиканням оцінних кодів, у детективному дискурсі спостерігається зміна оціночної конотації зооморфних метафор: від негативної оціночної конотації метафори *a silverback* або метафоричного епітету *alpha* (від ролі, яку у зграї мавп чи хижаків грає лідер і як ця роль лідера здобувається у жорстокій конкурентній боротьбі) до позитивної оціночної конотації, коли деко-

дується імпліковане значення «*досвідчений, мудрий вождь, в якого є чому повчитися і який завжди приймає вивірене моральністю, а не хижими інстинктами, рішення*». Так само метафоричний динамізм оприявлюється з контекстуальним використанням метафори *Trojan horse* та антономазії *Cat in the Hat*: у першому випадку троянський кінь замість заподіяти зло, слугує встановленню справедливості, натомість «Кіт у капелюсі» виявляється промовистою назвою на позначення головного носія злочинних намірів, який завжди вражав своєю кмітливістю, але чинив супротив норм моралі та закону.

Вочевидь, такий метафоричний динамізм залежатиме від певних соціокультурних стереотипів у сучасному американському суспільстві. Соціокультурні детермінанти метафоричного динамізму, за умов функціонування метафори у детективному дискурсі на позначення концептів ДОБРО і ЗЛО, на нашу думку, спонукають автора художніх текстів жанру *crime mystery* до використання метафор або у незміненому вигляді, або після певної трансформації та модифікації (згадаймо антономасію '*Cat in the Hat*' або ж модифіковану метафору *the scent of informant blood*).

Саме завдяки модифікації когнітивне наповнення метафори насичується новими квантами знання людського досвіду, розширюються виражальні можливості метафори відносно її здатності вербалізувати певний концепт. Так своєрідно втілюється у детективному дискурсі світоглядна парадигма епохи, етико-естетична платформа, традиційне й новоприбуле в американській культурі, до якої належать проаналізовані художні тексти жанру *crime mystery*.

Ситуативно запозиченими у детективному дискурсі є концепти ВІЙНА, ГРА, СПОРТ. Їх головна роль – наштотувати реципієнта повідомлення на сприйняття взаємодії сил добра і зла у вигляді нескінченної битви, де півні поодинокі битви можна виграти, але, назагал, боротьба триватиме. Полем, де вирішуються окремі конфліктні ситуації між кримінальним елементом (уособлення сил зла) і поліцейськими / приватними детективами / детективами-аматорами (являють сили добра) є текстуальний простір. Звісно, прагматизм та раціоналізм, виплекані впродовж сторіч нормами і традиціями англійської (а пізніше – й американської) культури, особливу роль відводять чесному, лицарському поведінню з ворогом, супротивником. Тому

й актуалізуються у текстуальному просторі зазначені концепти. Наведемо приклади:

Congressmen were given lucrative lobbying deals and the hottest litigators came with their own agents – the Office of the Public Defender was *far down in the minor leagues*. *Low A* [12, с. 12].

It was the opening gambit. The first pawn had been moved. Tyler replaced the receiver and sat there, thinking. It was time to bring in the knight [13, с. 194].

Цікавим є оприявлення концептуальної картини світу крізь призму спортивних змагань: якщо любов до шахів є типово британським відголоском в американських романах детективного жанру, то посилення на градацію спортсменів у професійній сітці (*the minor leagues. Low A*) є традиційно американським способом оцінювання якостей та здібностей гравців.

Певний інтерес викликає опис характеру військових дій. Якщо пригадати війну у В'єтнамі, відлуння якої не згасло в американському суспільстві й дотепер, стає зрозумілим використання метафор, доменом для утворення яких є найзначуща позиційна війна, про яку ми щойно згадали.

Five years in the trenches, and it was time for a real job. [12, с. 82]

I think I'm being ambushed, Clay almost blurted. [12, с. 51]

Висновки з проведеного дослідження. Концептуальна параметризація як продуктивна стратегія змалювання когнітивно-інформаційного профілю детективного дискурсу дозволяє розглядати цей феномен під подвійним кутом зору: водночас концептологію цього дискурсу й дискурсологію концептів, що у ньому функціонують.

Взаємодія концептів у детективному дискурсі здійснюється відносно їх ієрархії. Такі відносини вважаємо субординативними. Для опису та інтерпретації когнітивної мапи детективного дискурсу пропонується залучати паттерн «концепти у дискурсі», що на практиці реалізується в апелюванні до концептів ДОБРО, ЗЛО, МІФ, ВІЙНА, ГРА, СПОРТ. Дискурсологія концептів оприявлює паттерн «концепт у дискурсах» у тому разі, коли мова йде про алохтонні концепти. Ієрархічність концептуальної організації детективного дискурсу дозволяє зробити логічний висновок щодо відкритості такого типу дискурсу, а також щодо особливого синергетичного типу відносин, в яких перебувають концепти, якщо прийняти до уваги

необхідність врівноваження у текстуальному просторі протилежних за оцінною прагматикою метафор, що вербалізують, зокрема, концепти ДОБРО / ЗЛО. Отримані результати дослідження можуть слугувати підґрунтям подальшого дослідження когнітивного структурування детективного ризику.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Борисов О. О. Мовні засоби вираження емоційного концепту СТРАХ: лінгвокогнітивний аспект (на матеріалі сучасної англомовної прози): дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Житомир, 2005. 252 с.
2. Кузнецова М. О. Вторинний дискурс англомовних текстів сучасної масової культури. Запоріжжя : ЗНТУ, 2015. 202 с.
3. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивні парадигмі лінгвістики. Запоріжжя: Прем'єр, 2008. 332 с.
4. Арутюнова Н. Д. Метафора и дискурс. Теория метафоры: сборник статей. М.: Прогресс, 1990. 512 с. С. 5 – 33 .

5. Жаботинская С. А. Когнитивная лингвистика: принципы контекстуального моделирования. Лінгвістичні студії. Черкаси: Січ, 1997. Вип. 2. С. 3 – 10.
6. Приходько А. Н. Концепты и концептосистемы. Днепропетровск: Белая Е. А., 2013. 307 с.
7. Селиванова Е. А. Когнитивная ономазиология. К.: Фитоцентр, 2000. 248 с.
8. Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации. К.: Брама, 2004. 336 с.
9. Серио П. Квадратура смысла: Французская школа анализа дискурса: пер. с фр. и порт. М.: Прогресс, 1999. 413 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ:

10. Conelly M. The Burning Room. London: Orion Books, 2014. 438 p.
11. Conelly M. The Gods of Guilt. London: Orion Books, 2013. 387 p.
12. Grisham J. The King of Torts. New York: Dell Book, 2003. 470 p.
13. Sheldon S. Morning, Noon and Night. London: Harper Collins Publishers, 1995. 368 p.